

Balázs Attila

Kinek észak, kinek dél: a visszatért Délvidék

▪ Mint bárány szájából farkasfogak... A háborúk úgy meredeznek ki az idő végtelen anyagából fogódzoul a bizonytalan emlékezetnek, mint hegymászonak a kötél és a szeg. Háború nélkül sokkal elveszettebbek lennénk, körülményesebben tájékozódnánk, még sincs nála rémisztőbb, szomorítóbb, utálatosabb és fölöslegebb. Meg leírhatatlanabb. Aztán mégis folyton háborúzunk, és folyton leírjuk. Nos, amikor Sz. I. újra meglelt kancájának okos, bár eleinte kissé bizalmatlan szemébe nézett, őszintén örült neki, ahogy az előtte álló útnak. Sárgának hívták ezt a csatát, s kissé rosszabb bőrben volt, mint a felvidéki bevonulásnál, illetve az erdélyinél, amikor is olyan jól összemelegedtek. Éppen foszlóban volt téli szőre, lógott róla csimbókokban, ami nem a legszebb látvány, de Sz. I. tudta, hogy ez gyorsan el fog múlni, tán már egy újabb kiadós kaparás után, s akkor az állat ismét teljes szépségében ragyog majd fel. Mint a Sárga Nap. Készen a Délvidék visszacsatolására, meg az azt követő nagy ünnepélyre.

Sz. I., de miért ne íránk ki a nevét, ha egyszer nem csak fegyverforgatóként, egyenest tollforgatóként, tudósítóként is bemutatja magát, tehát Szilágyi István negyvenegy április ötödikének szombati napján ebéd előtt kapta kézhez az újabb behívót – ahogy arról a „Bűnök Könyvében” vall –, és már ebéd után a megfelelő irányban döcögött vele a helyi érdekű. Derűs délutánként maradt meg az emlékezetében az a délután: balra a Duna ezüst pántlikájával, jobbra Buda takaros házacskáival, megszakítva a sörgyárak, borpincék szürke épületeivel – a gyülekezőhely felé vezető jól ismert vonalon. Ugyanakkor megjegyzi, hogy az idillre gyászmadár szárnyaként sötét árnyékot vetett a Jugoszlávia megszállását ellenző, valamiféle nagy végső katasztrófát sejtő miniszterelnök, gróf Teleki Pál ezt megelőző öngyilkossága. Továbbá a hírek, hogy Jugoszláviában immár aligha számíthat bárki is a „béke irányzatára”, a háború talán csak órák kérdése.

A hírek arról is beszámoltak később, hogy odaát, ha más szervezett ellenfél netán már nem is, de felfegyverzett csetnik alakulatok várják őket, az újra kinőtt, markolászó Fekete Kéz meg hasonlók, s hogy a Duna jugó szakaszán megszűnt minden forgalom.

A folyó is akárha összébb húzta volna magát ijedtében.

Április tizenegyedikét írtak, amikor – a német páncélos ékek zúgó-bőgő előnyomulása és Horthy Miklós kormányzó elhangzott hars kiáltványa, egyben hadparancsa után – Szilágyiék hadteste is megmozdult. Horthy üzenetének lényege szerint az első világháborút követően az akkor kimerült, elalélt és félre-

vezetett nemzettől minden harc nélkül ragadtak volt el olyan területeket, amelyeket a magyar nép ezeréves munkája és megszámlálhatatlan áldozata szentelt magyarrá, ezért most ütött az óra, itt az alkalom: lépni kell!

H. M. arra hivatkozik, hogy Jugoszlávia törvényes államfőjét erőszakkal mozdították el, békés szándékú kormányának tagjait börtönbe vetették. Ezt az erőszakos változást, úgy látszik, ugyanazok az erők készítették elő és hajtották végre, amelyek egyszer már (de akár többször is!) annyi könnyet, vért és szenvedést zúdítottak Európára. Most sem a béke fenntartását, a jószomszédi viszony keretében megteremthető megegyezést akarják, hanem épp ellenkezőleg azt, hogy a háborút Európának erre a részére is kiterjesszék. Ezért idéztek elő „szándékosan összeütközést” a nagy német és olasz nemzetekkel, amelyekhez Magyarországot a benső barátság szálain kívül a háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozás kötelékei fűzik. Az új belgrádi rendszer katonai erőket vonultatott fel a határokon, s ezzel szemben Mo. csak akkor tett védelmi intézkedéseket, amikor sorozatos légitámadások érték az ország területét. Meg nyílt betörések, amelyek ellen kormány hiába tiltakozott.

A továbbiakban örömmel üdvözli a horvát függetlenség kikiáltását, amellyel szerinte: Jugoszlávia megszűnt létezni. Alkotóelemeire hullott. (Záptojásként roppant össze?)

Ezzel egyidejűleg kötelességgé vált, mondja, az elszakított terület és az azon nagy tömegben élő magyarság sorsának, helyzetének újbóli kézbe vétele. Olyan szent nemzeti kötelesség ez, amelyet haladéktalanul teljesíteni kell. Ezért parancsot ad katonáinak a Délvidéken élő magyarság pusztító anarchiától való megóvására. *Katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel nincs vitánk, és amellyel a jövőben békében akarunk élni. Szeretettel és örömmel köszöntöm hozzánk visszatérő s oltalmunk alá vont véreinket. Isten áldását kérem a magyar nemzetre és a hazára!*

Szilágyiék vonattal futottak be Harkapusztára, majd onnan kemény lovaglással lóháton érkeztek húsvét ünnepén a magyar–jugoszláv határra. Cinikusan szólva: sokkal környezetbarátabb módon, mint a német tankos kollégák, s ott már az árokban találták a kifordított sorompót.

▪ Szépen megvárták, amíg mindenki egyenként felzárkózik a dombtetőre, ahonnan messzi kilátás nyílt a Bácskára. Arra az áldott, lírával-könnyel átítatódott földdarabra, amely ismét Magyarországé lett. – Az érzés, vallja, nagyszerű volt. A néma áhítat perceiben csöndesen álltak, ő az ünneprontó csobogással húgyozó Sárga levált patkójával a kezében, s bár senki nem mondta ki a vezényszót, mindenki imádkozott. Itt is akadt olyan, aki elpityeredett.

*Kis-Bácskából süvít a szél,
Hogy a magyaroknak keserű
A kenyér. Kalász-kalász,
Árva magyar kalász...*

Ahogy haladtak tovább Dél irányában a „történelmi határok” felé, rövidesen megpillantották az első határerődítéseket. Az út mentén jobbra és balra szakszerűen álcázott betonfedezék húzódott, amelyet azonban csak jugoszláv oldalról lehetett látni, magyar területről nézve eltakarta a gyeperős és a bozót. A kilövőrésekben elhelyezett géppuskák pompásan uralhatták volna a terepet, ám csak némán meredeztek, mellettük a megtöltött hevederek. Távolságban rengeteg töltényláda, gazdátlan puska, tányérakna. Harcnak nyoma sehol, a szelíd napfény békés tanyává aranyozta a sorjázó, göbös-sarkos fedezékeket. Még hosszú órákba tellett, mire a förtelmesen rossz úton beértek Bajmokra, mintegy tíz kilométerre a határtól.

A falu dugig magyar katonasággal, hogy ki lehetett volna rakni a *MEGTELT* táblát. Szilágyiék egy magyar ajkú, őket akkor még szívélyesen fogadó szodagyáros hatalmas udvarán, illetve buboréküzemében kaptak utolsónak szállást. A vendéglátó oda-vissza volt a boldogságtól, csak az bántotta, hogy hirtelenjében nem tud rendes evőeszközt adni (utóbbi *eccajgnak* nevezte), mert mindet elásták, nehogy a pozícióikat feladó, visszavonuló jugoszláv csapatok magukkal vigyék – ha ezüst, ha alumínium. *Ha fa?* A hús picit rágós volt, de finom csípős, azaz: erős. Reggel folytatták útjukat egy-egy üveg szívélyes emlékszódával, szinte sajnálva, hogy e kedves vendégeskedésnek így vége szakadt.

Hajnalhasadáskor, rekedtes kakasszóra indultak máris, amikor megérkezett a parancs, hogy a tisztek vegyék le megkülönböztető jelzéseiket, nehogy csetnik orvlövészek áldozatává váljanak.

(Hol voltak még akkor a partizánok?)

Az óvintézkedés megalapozottnak tűnt, ugyanis futótűzként híre ment, hogy a legelől menetelőket Boldogasszonyfalvánál (Gospodjinci) támadás érte. Mégpedig olyan váratlan módon, hogy az ottani szerb pópa leánya színlag nagy örömmel odalépett az egyik nyalka, pedert bajszú, tengerkék szemű magyar századoshoz, majd a tarka tavaszi csokrába, esetleg a friss cipójába rejtett pisztolyából – fülig érő szájjal – halálos lövést adott le (ez a kis rác kurvája, a rohadtja!) a magyar hős utolsót dobbanó szívének kellős közepébe. Ezenkívül lőttek a bevonulókra a szenttamási templom tornyából, ahogy máshonnan is meg-megsorozták őket. Maguk Szilágyiék – a felzászlózott, békés Kossuthfalva után – Bácsstopolyánál kerültek legközelebb, illetve legelőbb kimondottan harci cselekményhez, amidőn egy kis szusszanásra megálltak az árokparton, közben mellettük eldübörgött egy tüzéralakulat, századnyi biciklis – kerékpáros magyar fiúk, fel a fejekkel! –, nem utolsósorban huszár. Alig ülepedett le a por utánuk, alig dögölt meg az úton eltaposott, fél szemére vak, kíváncsi cirmos, amikor a békésen zümmögő tavaszi csendet hirtelen puskaropogás verte fel, majd robbanásokat lehetett hallani. Füstfelhőt látni, nyomában lángokat az égre kúszni. Kissé később kiderült, hogy a közeli tanya épületéből lőttek a vonuló bakákra, akik menten viszonozták: egy-két bombát rögvest behintottak az ablakon.

Ugyanazon az ablakon nézett be kisvártatva Szilágyi István – az égő hús és mindenféle egyéb szikrázó anyag undorító bűzében –, hogy odabenn összesen hat holttestet számoljon meg. Főleg férfiét, de volt közöttük gyerek is. Ahogy egy

fejkendős öregasszony is, fejbödönnel. Szerte még ott heverték fegyvereik. Az egyik gyerek mellett parittyá.

Szilágyi döbbenet tette fel magának a kérdést:

– Mit remélhettek, mit hittek ezek? Azt nem gondolhatták, hogy esztelen ellenállásukkal meg tudják állítani csapatainkat, és mégis feláldozták életüket. (Tényleg: tán Márkó királyfi gyors feltámadásában és beavatkozásában bíztak?) Megállapítja, hogy szomorú volt látni ezt a pusztulást, ugyanakkor világosnak tűnt előtte: nem lehet másképp, nincs más mód és eszköz ennek az „esztelen ellenszegülésnek” a letörésére, mint az *erőszak*. Mindenesetre nem maradt más teendő ott, mint levágni láncáról egy halálra vált, nyűszító komondort, amely menten világá futott.

Egyenest Bácsalmás, azaz Magyarország felé sprintelt a határtalan örömeire szabadult eb.

Szilágyi István zászlós Bácsfeketehegy, azaz Feketicsen találkozott – ha nem is önmagával, de – névrokonával: Szilágyi Istvánnal. Ott lelte meg a finom bort a szikvízhez. A Bűnök Könyve itt még egyértelmű lelkesedésről beszél, amellyel a magyar helybeliek a bevonulókat fogadták, s nem tesz említést arról a hatalmas csalódásról, amely később uralkodik majd el a délvidéki magyarokon, midőn azt tapasztalják, bezzeg az anyaországiak nagyon is gyanakodva kezelik őket, egymásnak osztogatják a pozíciókat, meg hogy mindenben inkább csak szipolyoznának, kihasználnának. Ahogy a szerb hatalom, netán a labanc, még előtte a török tette, s hogy a legutolsó, ágyba vizelő, selypítő, segge lyukát a fején hordó magyarországi balekje is valamiért jogosnak érzi, hogy basáskodjék felettük. Hogy ott *játssza az eszét!*

Feketehegyi Szilágyi Pista, amint lehetett, rögtön előkerítette a pince fényes kulcsát, amelyet asszonya eldugott, hogy megigya a pertut újdonsült druzsájával.

Sz. I. emlékezetében gyönyörű esteként maradt meg az az est: a savanykás, de nagyon jóízű borral, töltött csirkével. Házigazdájától hallotta, hogy egykor a huszároknál szolgált (a *huszaraknál*), de most nem hívták be, mert mire sor kerülhetett volna a bevonulásra, már meg is érkeztek a felszabadító csapatok. Gyakorlaton is keveset volt, annál többször járt ásó a kezében a jugoszláv idők alatt, azokban a cudar erődítési munkálatokban. Szerinte Bácskában tíz erődítési vonal húzódott végig, húzódik párhuzamosan a határral, s ő pontosan tudja hát, ki építette. (Itt hatalmasan a markába köpött ez az alacsony, ám vállas emberke.)

▪ Az erődítési vonalat ebben az esetben egy kb. négy méter mély árok jelentette, amelynek déli oldala függőlegesen esett, északi oldala azonban csak negyvenöt fokos szögben lejtett, s tankcsapdának szánták. Megépítésénél fogva olyan volt, hogy jugoszláv oldalról át lehetett menni rajta, csak a támadóknak jelenthetett akadályt. Az árok mellett betonerődítések lapultak, amelyeket bokrokkal és fűkockákkal takartak, vagy egész szalmakazallal álcáztak, netán egyenest beépítették őket a kukoricagórékba, a kis út menti vityillókba. *Nem csupán Vityillovón, vagy Vityillován, he, he!* A támadó csak akkor vehette észre őket, amikor már belekerült a gyilkos tűzbe. Az egyik legmarkásabb ilyen erődítményvonal

Szenttamás (Srbobran, magyarul: Szerbvéd) határában húzódott, a jugoszláv csapatok azonban alig-alig használták, végül is többnyire harc nélkül vonultak hátrébb (ha nem is Korfu szigetéig, mint az első világháborúban). Aztán legfeljebb üritkezni (szarni) jártak beléje az arra serénykedő, megszorult emberek.

Másnap fejfájás nélkül, pihenten kelt, megborotválkozott, jól megkapartakéféltelte előtte frissen megpatkoltatott lovát. Délután lett, mire megjött a parancs az indulásra. Az út nyílegyenesen tartott délnek, remek bácskai feketeföldek, hajladozó gabonatóblák, távoli dombok és sűrű tanyaépületek között. Rájuk esteledett, mire beértek Szenttamásra, ahol átlépték a Ferenc-csatornát. Szenttamás ijesztő háborús képet nyújtott: a templomtornyonyon ágyúgolyók nyoma, a torony egyik felét elvitte egy telitalálat. Betört és összerombolt üzletek, házak, ablakok és ajtók, látszott, hogy egy-egy pontján nagy harc dúlhatott. A város akkor már magyar kézben volt, de még mindig működtek a csetnikek, akiknek egy része a város kriptáiban bújt meg, onnan intézte „dögletes” támadásait. Közvetlenül a híd után foglyok hosszú sorával találkoztak, egy szerb kerékpáros zászlóaljjal, teljes létszámban. Szomorúan gyalogoltak földszürke ruháikban, mindegyik maga mellett tolta biciklijét a szükséges málhával, szuronyos magyar őrök kísérték őket. Hosszú ideig tartott, amíg elvonultak, sok magyar is akadt közöttük, ezek tisztelegtek, integettek. Utána „honvisszafoglalóink” továbbmentek a sűrűsödő estében. Az eget felhők borították, az éjszakai hideg beszivárgott a ruhák alá, az úttól jobbra-balra halkán zümmögött, zúgott az éjszakai bogarak kórusa, amelyet néha túlharsogott a tavakban ugráló békák brekegése (brekegsz te is?). Csöndes, hideg este lett, s már nem is bánták volna, ha így marad, de az eső, sajnos, a levegőben lógott, s nem sokkal azután, hogy elhagyták Szenttamást, megeredtek az első hűvös cseppek. Ettől csakhamar előkerültek a sátorlapok. Felhajtották a csuklyákat, amelyekkel úgy néztek ki az éjszakában, mint fekete kísértetek.

Egyenletes, lassú tempóban haladtak délfelé, egyre csak délfelé, némán, a régi határokig – írja Sz. I. Majd így folytatja: *Az oszlop néma volt, a legények ajkáról már lekopott a nóta, csak a patkók csattogása és a kerekek zörgése hallatszott a kemény betonúton. Jobbra-balra az út mellett sötét tanyaépületek tünedeztek fel, de lámpa egyikben sem világított, mintha kihalt lett volna a környék. Puskát kézben tartva ültek az emberek a kocsikon, én kivettem revolveremet a pisztolytáskából, és a zsebembe csúsztattam. Így haladtunk előre a titokzatos bácskai éjszakában.*

▪ Ezek a félelmetes, lúdbőrzést kiváltó csetnikek, akikről itt szó van, s akikről Jugoszlávia legutóbbi szétesésének folyamatában is sokat lehetett hallani, a haza becsületének és szabadságának védelmére az első világháború után alakult, országos szervezetként működő Csetnik Egyesület tagjai voltak. A magyar hadsereg bevonulásakor szórványos, bár itt-ott makacs ellenállást tanúsítottak. Ennél komolyabb akadályt elsősorban azért nem jelentettek, mivel önálló katonai erőnek nem, csupán a reguláris egységek különféle gerillaakciókkal való támogatására találták ki, illetve képezték ki őket. Továbbá az is gyengítette a csetnikeket, hogy két ágra hasadtak: egyik részük német, másik részük angol segítséggel szerette volna Jugoszlávia egységét megőrizni, ezért egymás között is véresen

össze-összetűztek. Innen került ki győztesen, tartós küzdelemtől edzetten a 2. jugoszláv hadsereg operatív osztályának cseppet sem átlagos képességű vezetője, a hírhedt Draža Mihajlović, akinek sikerült szakállas-késes csetnikalakulatával átverekednie magát Ravna gora zord sziklái, bokrai közé, s aki azzal a céllal szervezte további „bozótharcos” egységeit ott, a vadkecske-csapásokon, hogy a szövetségesek esetleges balkáni partraszállása esetén azon nyomban akcióba lépjenek. Mihajlović igyekezetét később a jugoszláv emigráns kormány azzal honorálta, hogy hadügyminiszterévé nevezte ki.

Bár alapvetően azonos célért küzdöttek, a királypárti Draža csetnikjei és Tito megizmosodott partizánjai utóbb kénytelenek voltak farkasszemet nézni egymással, hovatovább egymásnak ugrani. A partizán legendákban aztán a csetnikek lettek a vegytiszta gonosz megtestesítői, a haza árulói: a fekete inges, toroknyiszáló, csőcelékszerűen viselkedő, ápolatlan és folyton részeg, ágaskodó farkú bagázs, amely erejét veszíti, amint a mellére térdepelsz, onnan kitépsz öt szórszálát – ahány ága van az ötágú csillagnak –, atavisztikus arcbozontját pedig leborotvárod.

A Duna–Tisza közén előnyomuló, szokatlanul színes, túlnyomórészt idegen, nemegyszer ellenséges emberanyaggal, más-más habitusú személyekkel és közösségekkel rövid időn belül találkozó magyar katonák félelemmé hízó bizonytalanságát nagymértékben fokozták a csetnik rajtaütésekről szóló, erősen túlzó hírek. A dolog utóbb odáig fajult, hogy a Délvidék visszafoglalására bevett egyik, nevezetesen a IV. hadtest parancsnoka, Horváth László altábornagy kénytelen volt beismerni: sajnálatos mód a csapatokon eluralkodott a pánikra való hajlam. Ugyanolyan indokolatlan félelem vesz erőt egyeseken a csetnikektől, mint a világháború kitörésekor a kozákoktól. A pánik hatása alatt a csapatok maguk kezdeményezik vagy folytatják az esztelen lövöldözést, amely nem egy alakulatnál már olyan méreteket öltött, hogy egyes parancsnokságok máris lőszer-utánpótlási igénylésekkel fordultak a hadtestparancsnoksághoz. Kénytelen megállapítani, hogy a közkatonák sok tekintetben nélkülözik az előjárók személyes jó példáját, és nemegyszer tanúi olyan jelenségeknek, hogy a félelem érzése még a tisztekben is futótűzként harapózik el. Ennek okán utasította a parancsnoki kart, hogy mindenképp állítsa vissza a mundér becsületét, s ha gyávaságra lehet következtetni, az illetőt azonnal le kell tartóztatni, hadbíróság elé állítani.

Hosszú kilométereket tettek meg így, amikor egy kanyarulat után ismét fel-fénylött az ég alja. A kevéske szél füstszagot, égett hús, üszkösödő gerendák fanyar, fojtó szagát hozta feléjük. Az út mellett tábla: Sirig. (Szőreg.) Ahogy közelebb értek a lángokban álló településhez, előbb egy lobogó szalmakazal vált kivehetővé, azután egy tanyaépület üszkösödő tetőszerkezete. A főutca mellett végig a házak magas lánggal, sisteregve égtek az esőben, időnként egy-egy lezuhanó gerenda robaja hallatszott. A falu kihalt, ember vagy állat sehol; hangjuk se, árnyuk se, csak a tűz ropogása. Mindenfelé, amerre a szem ellát, ijesztő vörös fény, a nedves ruhákba bevette magát a fojtó füstszag. Ügetésben haladtak át a kísérteties, halott falun, szívükben nehéz, nyomasztó érzéssel, amely csak akkor

tűnt el, amikor újabb, hosszú kilométereket maguk után hagyva: hátuk mögött elmaradt a vörös lobogás.

Az út kiemelkedő töltésen futott, a földeket talajvíz borította, mintha végtelen tengeren kelnének át egy hosszú hídon. A békák koncertje most egyenest fülsike-títően zúgott az éjszakában, a lovak nyugtalankodtak, horkantottak, az emberek halkán ültek a kocsikon. Így értek be Temerinbe, ahol megtudták, hogy Sirig *dobrovoljac*, azaz szerb (önkéntes) telepések falva volt, és a község olyan elszántan védte magát, hogy csak gyújtóbombákkal lehetett kifüstölni. Siriget külön erődöv vette körül, amelyet a dobrovoljacok maguk emeltek. Az egyes házakba beton géppuskafészeket építettek, következőképp Sirig nem egy békés helység, hanem védelemre felkészült, megerősített vár volt.

Újabb pár kilométer után elérték Tiszaistvánfalvát, azaz Bački Jarakot v. Járeket. Éjfél után lehetett, a lovak gőzöltek, az átázott, megfűstölt ruhák bűze ott kígyózott az oszlop fölött.

Sz. I. úgy tapasztalta, hogy Járek teljesen német község, magyarul senki nem beszél, ezért eleinte kissé nehezen értette egymást a vendéglátó gazda meg a magyar katona. Ám másnapra a nehézkes helyzet megváltozott. Másnap Tiszaistvánfalva széles főútja napfényben fürdött, miként az emberek arca. A házak tisztán és világosan sorakoztak egymás mellett, az udvarokat – kutyáikkal együtt – magas kerítés és szorosan bezárt kapu választotta el az úttól. Jellegzetesen német falu utcája volt ez, a házak talán valamivel tisztábbak, a kőkerítések fehéren ragyogóak, de kevesebb a virág, a melegség mégis, mint egy magyar falu muskátlis utcájában. Ugyanez a különbség szerinte a szobák között is, hozzátevé, hogy pont azt érezték Tiszaistvánfalván, mint előtte egy évvel Erdélyben, Szászvermesen.

Másnap az egykori Temerini kapun át belovagoltak Újvidékre.

Úgy tudták, hogy Novi Sadot pompásan kiépítették a szerb uralom alatt, való-ságos kis fővárossá varázstolták. A szerb közigazgatás megszüntette az addigi megyerendszert, és helyébe a bánságokat állította, így lett Újvidék a Dunai bán-ság székhelye. Hozzá tartozott a Bácska, a baranyai háromszög, Horvátországnak a Duna és a Száva közötti része, valamint Versecclal, Nagybecskerekkel és Nagyikindával a tiszántúli rész is. Várakozásukban nem is kellett csalódnuk: a régi Újvidékkel összeforrasztva egy teljesen modern városrész létesült a Duna partján, melynek vízparti sétányáról csodálatos kilátás nyílt – az ott horgonyzó Sopron őrnaszád mellett – a túlsó oldalon emelkedő Péterváradra. *A komor vár ősrégi bástyái fenségesen ülnek a meredek hegy tetején. A hegy nyugati lankáin a fák közül nyaralók, nyári vendéglők színfoltjai világítanak. Pétervárad volt a kis főváros nyaraló-telepe, itt laktak a vagyonosabb polgárok és a bánság főbb tisztviselői, de most megszűnt minden összeköttetés Újvidék és Pétervárad között. Nem azért, mert Újvidék visszatért Magyarországhoz és Pétervárad Horvátország maradt, nem azért, mert a szélesen hőm-pölygő Duna ismét országhatárt jelent, hanem azért, mert a hatalmas folyamot átívelő közúti és vasúti hidat a szerbek felrobbantották. A vasúti híd úgyszólván teljesen eltűnt, pillérei romokban hevernek, vasszerkezete lesüllyedt a Duna fenekére. A közúti híd magas tartóoszlopai kiállnak a Dunából, mint óriási halcsontváz. (Akkora vizáé, amekkora sosem is járhatott arra!) A robbanás többől tépte ki a híd feljáróját, és befordította a Dunába.*

Meg kell állapítani, hogy a robbantók mestermunkát végezték: a rombolás és a pusztítás mestermunkáját.

Vajon mit szólna ehhez a véleményhez 7. utászrezedének és Porfirij Petrovics nevű kutyájának képviselőjében derék Popov őrnagy? Aki sosem robbantott éhgyomorral, s aki egyébként – édesanyja, Teréz után – maga is legalább félig magyar lehetett, csak ezt sosem vallotta be. (Feltéve, ha ugyanarról a Popovról beszélünk, persze.)

Amúgy Újvidéken akkor nem voltak oly feltűnőek a bombázás nyomai, holott Belgrád mellett megszórták őt is a németek.

Visszafelé Szilágyi kíváncsiságból megállt az Atlétikai Klubnál. Utasítván a többieket, hogy menjenek tovább, majd beéri őket, bement, de nem talált ott mást, csak halom összedobált székot, egy lyukas női bálcipőt meg pár régi színházi plakátot. Ezek közül kettőt-hármat magához vett emlékül, köztük a lyukas Dollárpapát. Aztán majdnem hűdést kapott, amikor kiment, s nem látta sehol a Sárgát. Nagy kő esett le a szívéről, midőn megpillantotta a szemközti török cukrászdában. Ennek a derék lónak csak egy gyengéje volt, de azt nem tudta megzabolázni: ellenállhatatlan sóvárgását az édesség után. Különösen a porcukrot imádta szenvedélyesen. Nem kevésbé a törökmézet.

Aztán eljött a visszaindulás napja. A szálláscsinálók már kora reggel nekilódultak, utánuk poroszkáltak a lovasok. Az idő gyönyörű lett, mindenki boldog. Még a lovak is. Bácsfeketehegyénél fekete füstfelhőt eregető, fedél nélküli buszok jöttek szemből, teli kakastollas, tollcsokréta csendőrrel. (Távolról akár több rakomány tollas háztáji kapirgálóval.) Siettek rendet teremteni. Rövid útirajzában Sz. I. arról tesz itt még említést, hogy Szabadkánál bunyeváccal találkozott. Őket magyarul beszélő délszlávoknak nevezi, méghozzá olyanoknak, akik közül sokan magyarnak is érzik magukat. Itt szól bunyevác házigazdájáról, aki egy nagy színes képet cipelt elő. Rajta Ferenc József és Vilmos császár magyar, osztrák és német nemzetiségű szalagok között, a következő felirat kíséretében: **EGYESÜLT ERŐVEL A VÉGSŐ GYŐZELEMIG!**

Másnap beértek Kelebia első házai közé. Kilenc nappal azelőtt indultak Budapestről. Azon a napon, amikor az első magyar csapatok átlépték a trianoni határt, és ismét birtokukba vették Bácska magyar vérrrel megszentelt, magyar kenyeret termő dús, fekete földjét. Madarak énekeltek a tavaszi reggelben, a zsendülő vetést halkán simogatta a szél, a lovak vidáman ügettek és a katonák énekeltek. (Az a szép, az a szép...) Feladatunkat elvégeztük, útban voltunk észak felé, hazafelé... A német szövetséges példamutatónak nevezte a visszacsatolás műveletét, s bár megígérte, Bánátot sosem engedte át a magyaroknak. Ugyanakkor támogatta azt az elgondolást, hogy Bácskából úzze-nek ki minden 1918 után odatelepült szerbet. Ez mintegy százötvenezer embert érintett. Helyüket bukovinai székekkel igyekeztek betölteni.

▪ A visszatért Délvidék című könyv (Bűnök Könyve) Személyi adattárában a következő olvasható a Balázs Pál névről: *gabonakereskedő, Temerin. Itt született 1899-ben. Kereskedelmi érettségét tett Újvidéken. 1917–18-ban mint zászlós részt vett a világháborúban. Kcsk-et kapott. Leszerelése után átvette édesapja, Mihály gabonakereskedését, melyet együtt vezet Béla, Dezső és Gyula testvéreivel. A DMKSz tagja. Neje:*

Pfau Jolán, fiai Pál és Ottó. Hat testvére is frontharcos volt, közülök Vince hősi halált halt. Délvidéki Balázs Pálra a második világháborúban valamiért mégse a Délnek, ahová eleve tartozott, hanem az Északnak lett inkább szüksége, így eléggé hosszú utat fogott ki magának: utat a Don-kanyar felé. Örökre eltűnő Szilágyi Istvánunk táncos lábú kancájának nyomában.

▪ Vér meg ha patakokban folyik, úgy tűnik, nem ér semmit.

Még el sem múlt a bevonulás esztendeje, máris nyomait lehetett látni annak, hogy Újvidék közelében az úgynevezett Sajkásvidéken, Csurog és Zsablya térségében szervezett partizánosztag működik. A nyomok konkrétan egy rogyant kéményű, kihalt gólyafészktű, lakatlan tanyához vezetnek, melynél adott év januárjában tűzpárbajra került sor a magyar karhatalmi erők és az ellenállók között – halálos áldozatokkal mindkét fél részéről. A támadók számára a szalmakazalba rejtett, váratlanul megszólaló géppuska, a védekezőknek meg a tanya épületében kiütött tűz bizonyult végzetesnek. (A géppuska ennél nagyobb károkat is okozott volna, ha nem áll keresztbe csövében a sokadik golyó.) Az esemény hatására összevont csendőr- és honvédcsapatok élére Feketealmy-Czeydner Ferenc altábornagy került, a szegedi V. hadtest parancsnoka, aki Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök parancsára az egész Sajkásvidék razziaszerű átfésülésébe kezdett. A becslések száznál több partizánról szóltak, akik a valóságban immár alig negyvenen maradtak, s hogy a dolog érdekesebb legyen: politikai biztosuk egy Molnár Gyula nevű magyar ember volt. Az is erősen topa. A megszálló alakulatok ezt a kis csapatot könnyedén szétverték, s bár maradt volna ennyiben, de nem. A razzia során csak Zsablya községben ezernyi szerb ajkú, többnyire békés polgár életét oltották ki, részben tán a bevonulás közben esett csorbát kiköszörülendő, túlnyomórészt azonban egy kibontakozó partizánmozgalom tömegbázisának megfélemlítéséül. Csakis az ilyesféle dolgok hajmeresztő logikájának megfelelően.

Ezt követően Feketealmy-Czeydner – ma már tudjuk: a tényekkel szöges ellentétben – azt jelentette Szombathelyinek és a belügyminiszterének, hogy a partizánok behúzódtak az amúgy is mindenféle gyanús csetnik-kommunista elemtől hemzsegő Újvidékre.

A Magyarok Krónikája szerint – de egyéb krónikák szerint is, hiszen az eseménynek gyorsan híre ment és törölhetetlen emléke maradt – január 20-án este a magyar karhatalmi erők körülfélték a várost, megszüntettek minden távközlési összeköttetést a külvilággal, beleértve a főispán és a polgármester telefonvonalait is. Másnap reggel megkezdődött a tisztogatás. Az újvidéki razzia, amely „újvidéki hideg napok” gyanánt híresült el az anyaországban is. A háború utáni puhuló diktatúrás Kádár-időkből főképp Cseres Tibor ügyes kezű magyar író igyekezetének köszönhetően. Regény vagy történelemkönyv, mindegy, doku vagy fikció, a szóban forgó, előre megfontolt, jól kifundált, ezúttal szakszerűen egybehangolt akció úgy zajlott le, hogy Újvidéket három körzetre osztották, amelyeket több száz járőr kutatott át. Akinek nem találták megfelelőnek az igazolását, azt a Levente Otthonban működő igazolóbizottság, majd Grassy József városparancsnok minden törvényes alapot nélkülöző *ad hoc* vésztörvényszéke elé vitték. Utóbbi mindenkit – különösebb mérlegelés nélkül, az ítélőszék közben még

falatozni is visszavonult párszor – megfellebbezhetetlenül halálra ítelt. Ezeket az elítélteket aztán a téli álmából felrázott városi strandra hurcolták, srég vizaví jócskán a várral, ahol a Duna jegén vágott lékekbe lőtték őket, hogy a jazigok hajdani katasztrófája óta annyi vért ott télnek idején még nem látott a folyó.

Bosszúból többek között a Boldogasszonyfalvánál szíven talált, tengerkéek szemű századosért, ugye, mert ha ebben volt, van valami őszinte, az a vérben forgó szemű Grassy József dühödt kifakadásából különösebb nehézség nélkül kiérthető:

– Faszomba, itt nem igazoltatásról van szó!

A razzia három napja alatt, illetve a délvidéki razziák alatt – magyar források szerint – összesen háromezer-háromszáznyven ember esett áldozatul az elsza-
badult tébolynak:

2550 szerb,
743 zsidó,
13 orosz,
7 német
és más,
például 11 magyar.

Az újvidéki hajógyárnak a magyart erősen törő portása, Aleksandar Ružić lett volna a 2551. szerb halott, vagy a 744. zsidó, vagy ki tudja, hanyadik egyéb (az ágbogas, kanyargó, mindenféle ojtványokban, oldalágakban gazdag családfának köszönhetően), ahogy vesszük, de nem fontos. Letartóztatásában és elítélésében ez nem játszott szerepet. Se az, hogy milyen galád üzenet rejlik a pravoszláv imakönyvekben, se az, hogy milyen hitványságok olvashatók a Talmudban. Esetleg másban. Őt simán partizánszimpatizánsnak kiáltották ki, semmi alapján. Volt egy rézvörös, csillagszerű gomb a kabátján, ki tudja, honnan. Az előtte való nap varrta fel nagy nehezen, ideiglenesen, miután az eredetét elveszítette, s utálta, hogy a résen befütyül csiklandós kebelébe a hideg Kossava. Szegény, nem gondolkodó Aleksandarnak meg sem fordult az ebből eredő veszély a fejében. Már csak akkor, amikor ezt a bősztító gombját letépték, és vitték őt a puskaropogás felé a töltésen, hogy a lába sem érte a földet. Vitték, egyenest a közeli strandra. Merthogy amúgy minden papírja rendben volt, tehát minek a tárgyalás?

Vitték „fürödni”.

Ott valamiért kissé arrébb, külön: szinte lehelyezték, leszúrták az egyik terebélyes, most kopasz, károgó, fel-felrebbenő varjakkal teli nyárfa alá (ezeknek meg ki szólt?), amely annyiszor nyújtott neki hús árnyékot a forró nyarakon, majd mondták, ne merjen mozdulni, és feléje se néztek sokáig. Maga mesélte később, hogy csak állt bénán és ostobán, akárha betontalapatba öntött lábakkal – egyáltalán nem érezte őket –, s ha nem parancsolnak rá, akkor sem tudott volna akár egy tapodtat is megtenni. Eléggé elment az a tréfás kedve. Csak cövekelt ott görcsös vigyázállásban, megfagyófélben, s nézte, nézte, tőle alig száz méterre mi történik, és a világon nem jutott eszébe semmi. Halványan csak annyi, hogy arra a túrhetetlen fémes ízre a szájában meg kéne tán egy korty valamit inni.

Már sötétedett sebesen, amikor pár közlegény puskára szerelt szuronnyal elindult feléje. Végét járhatta a hentesmunka azon az utolsó napon, amit még lehetett, gyorsan be kellett fejezni. *Golyó nélkül? Mi lehet jobb?!* Ružić szíve ismét heves kalapálásba kezdett, közben a keze is elhalt, fejbőre pedig egész furcsán bizsergett, térde megroggyant. Az egyik katona karja dőfésre lendült, amikor fülsértő, bődülésszerű, rekedt megállj hangzott a kivégzendő portás háta mögül. Egy anyapicsázó felettesé, aki miután elirányította másfelé ellenszegülésre szemmel láthatóan gondolni se nagyon merő embereit, egyiket még faron is rúgta, bőrtokjából előhúzta revolverét, majd lassan fölemelte.

Amit a következő pillanatban mondott, szinte sziszegve, hogy szájának mozdulata ne is lássék, Ružić mint szörnyű tehetetlenségből ébredő, azonnal megértette.

– Ess el! – hangzott (nem azt mondta: dögölj meg!), és még ugyanabban a pillanatban az őrmester Aleksandar Ružić hajógyári portás, éjjeliőr hóna alatt belelőtt a mögötte levő, varjaspolcot alakító nyárfába.

Ružić elvágódott. Akkor az őrmester gondosan célzott, majd ismét lőtt. A lába előtt hirtelen reája törő színészi tehetséggel rángatózó ember feje mellé a homokba. Eztán az már nem mozdult, az őrmester meg elment, és többé senki se jött oda.

Leereszkedett a sötétség, akkor Ružić elkúszott a kabinok mögé, ahonnan a csalitasba, onnan meg hajlott futással a puszta terepen át a dokknál elérte a hajógyár (lényegében akkor még inkább csak hajójavító) kerítését. Utolsó erejéből áttornázta magát rajta, majd tompa puffanással, mint a krumpliszák, kihásított nadrággal a földre esett.

Pár borjúnyi, kivillanó fogú szelindek rontott rá nagy morgással tüstént. Ám csakhamar rajongó, farkcsóváló kutyavisongásba váltva, ott tolongva-viháncolva körötte: valahány arcon nyalta. Örömmámorában szájon csókolta, kitörő szenvedéllyel sorra megnyelvespuszizta, toporgó felindultságában a legifjabb vérszomjas óreb kicsit le is vizelte az elgyötört, reszkető férfit. Még lármásan össze is veszték rajta, ezzel nem is hagyták, hogy békében ott fagyjon meg ebben az öngyilkos pózban. Valósággal betuszkolták oda, ahol a szegény, megrendült gazdi valamelyest magához térve, rég várt vacsorájukat kissé még bizonytalan mozdulatokkal ugyan, de végre kiporciózhatta.

Jóval később – híres dupla péniszű távoli ősnének könnyekig kacagató történetét háttérbe szorítva – kedvenc telepi kocsmájában így tréfálkozott hol ékes szerbségével, hol tört magyarságával, ahogy a helyzet hozta, Ružić Aleksandar, magyar barátok közt Sanyi, akinek a (rossz) vicc volt a természetes eleme:

– Ha akkor ott még be nem futok a helemre, azok az átkozott mendrovác kamenicai kalózkák elkötöttek volna a rám bízottak közül akár egy hajót is. Hát ki felelt volna érte? He? Maga vitéz Horthy Miklós altengernagy? Baszod alásan.

▪▪ Negyvenegy januárjában, az újvidéki razzia kezdete előtt megbeszélésre került sor a magyar hadsereg megbízottai és a bánáti katonai közigazgatás képviselői között. Téma: a partizánok elleni akciók összehangolása. A bánáti

körzeti katonai parancsnokságot egy Kopasz nevű hadnagy, a Gestapót Pamer SS Gruppenführer, a rendőrséget pedig Franz Rajt bánáti rendőrprefektus képviselte. Magyar részről Fóty Ferenc őrnagy tájékoztatta a résztvevőket a bácskai kommunista mozgalom átkos tevékenységéről. Egy kis csend következett, a hátára fordult, sorsába lassan belenyugvó legyet is lehetett hallani az ablakban, majd rátértek a szükséges intézkedések megvitatására. Az alkalmat megragadva Rajt valóságos kirohanást intézett a magyar kormány, továbbá a katonai vezetés ellen, hogy a bevonulás után nem léptek fel mindjárt kellő keménységgel a vörös banditákkal szemben, ez meg az. Itt azt a képtelenséget sikerült mondania, miszerint ez dettó azért történhetett így, mert a magyar katonák többsége kommunista. A nyilvánvalóan elvakult indulat, vagy éppenséggel eszes fondorlat szülte humbugot Fóty természetesen közvetítette Grassy városparancsnoknak, s innentől aztán többé-kevésbé egyenes út vezetett a hideg napokhoz.

Illetve volt még egy esemény, amely erre nagy hatást gyakorolhatott. A fentinél sokkal nagyobbat. Nevezetesen Ribbentrop látogatása Budapestre.

A mi Hadik Andrásunknál is robusztusabb fejű német külügyminiszter január 6-án érkezett a fővárosba, ahol a bolsevizmus elleni közös harc szlogenjeivel fényes bőrtáskájában az egész magyar hadseregnek a keleti fronton való haladéktalan bevetését követelte. Alig pár nap múlva kormányzói posztjáról Horthy magyarázkodó levelet írt a Führernek. (Kedves Adolf stb., stb.?) Miután biztosította Hitlert a szövetségi hűségről, meg az ország lelkes részvételéről a végső harcban, kérte a Szovjetunióban lévő páncélos hadtest visszavonását, továbbá azt, hogy Magyarország csak korlátozott kontingenst küldjön a keleti frontra. Egyebek mellett arra hivatkozott, hogy a Balkán még mindig tele csupa vacak, aggasztó bizonytalansággal. Hogy Szerbiában még mindig fegyveres erők állnak az angolszász és bolsevista szövetség oldalán, melyet az egész fanatizált lakosság segít, beleértve a nőket és a gyermekeket is. (Azokat a téves csecsen lógókat is?) Utalt arra, hogy a harcok Bánátból Bácska területére is átterjedtek, véres áldozatokat követelve.

A Horvátország, akárcsak Románia felől fenyegető reálmumus vázolása után végül kertelés nélkül kimondta azt, ami az ország vezetőit egyre komolyabban aggasztotta: *ha a Balkán nyíltan a bolsevizmus mellé állna, Magyarország megint egyedül maradna mint a rend tényezője.*

Aleksandar Ružičnak, aki sosem célzott olyan magasra, mint kiváló elméjű felmenői – akik egyebek mellett a hajógyár megfogamzódását és kihordását is lehetővé tették –, csodálatos megmenekülése után Sanyinak a még rája várakozó évek során jutott ideje összehallania meg összeolvasnia, összegondolnia is ezt-azt a maga kis otthonos portásfülkéjében, imádott kutyusai között a razzia témájára. Megértenie valamit abból, ami később úgy fogalmazódott meg: az ellenállás erejét messze túlhaladó tisztogatási akcióval a magyar kormány újabb érvet kívánt szolgáltatni ahhoz, hogy a magyar hadseregre az ország déli határain szükség van, és hogy tkp. itthon is a közös bolsevista ellenséggel küzd. Megértenie igen, elfogadnia persze nem. Ugyanakkor többől elutasította a feltételezést, hogy – hasonló áttételes, nyakatekert módon – az öldöklés fő bűnöseit valójában a nyugati szövetségesek pénzéből és a vámpírként újjáéledt Fekete Kéz közvetítésével

magá Draža Mihajlović szponzorálta volna. Még hozzá azért, hogy a vérfürdő felrázza a szerb népet, s ezáltal mind többen, mind gyorsabban váljanak szimpaticizánsukká.

Ružić őszintén sajnálta, hogy a fő hőhéroknak sikerült egerutat nyerniük Németország felé, azonban ennél ezerszer jobban izgatta, hogy nem tudott igazából rájönni: akkor és ott, azon a szörnyű napon ki mentette meg, és mi célból. Mert odáig rájött, hogy hát valószínűleg őt, mint olyan markosat, amilyen, fizikai segítségnek tartalékolták. Takarítónak. Ezért nem húzták le róla a ruhát, miként azt a többiekkel, a lékbe lövendőkkel megtették, hogy végzetük előtt a hidegtől sírjanak és üvöltsenek a szerencsétlenek, kínjukban a halálukért könyörögjenek.

– Miért? Pedig valahonnan...!

Valahonnan ismerte az illetőt.

Az ötvenes évek derekáig cipelte magával e súlyos koloncot, töprengett rajta, rágta magát, amikor is végleg belefáradva az életbe, jobblétre szenderült. Ötvenöt novemberének ötödik napján, délután három órakor lehelte ki nemes „örzövédő” lelkét. Öt-hat perccel azelőtt, hogy ettől térben se messze az Önök szerény krónikása megpillantotta e drága, dialektikus világot. (Aminek, persze, nincs különösebb jelentősége. Vagyis...?)

Ružić Sanyi összeomlása viszonylag gyorsan következett be azután, hogy orvosától értesült tempósan előrehaladó agyér-elmeszedéséről. Cimborái már megtapasztalták az azelőtt örökké, még kapatosan is nyomon beszélő kolléga aggasztó furcsaságait, hogy például elveszíti a történet fonalát, gondolatai szétessenek, olyannyira, hogy egészen apró törmelékként kavarnak, muslincákként röpködnek a feje körül, Sanyi meg képtelen rendet rakni közöttük. Jött a gyakori lapszus, hogy meséjét az egyik történet elejével kezdte, aztán meg a másik végével fejezte be. Eléggé gyakran elsápadt, rosszul lett, elfelejtette, hol van. Le kellett ülnie, utóbb pedig megesett vele, hogy elájult. Halála előtt mondta egyszer: rájött, hogy a razziában ki mentette meg. De hiába nógatták, faggatták, nem árulta el. Halála után viszont egy mappát találtak az ágya alatt, benne csupán két, ám meglepően jó tusrajzot. Egyik egy bajszos, szúrós szemű férfiút ábrázolt, s pontosan olyan volt, mintha a betyár Rózsa Sándor theresienstadti börtönben készült portréjának hű másolata lenne. Azzal, hogy itt – a bő gatya fölötti katonakabáton – a portré bajszos alánya a magyar honvédség őrmesteri rangjelzését hordja, nincs pipa a szájában, a háttérnek pedig nincs jelentősége. A másikon viszont egy láb látható, jég hasadékából mered kifelé, talpával az égnek, s rajta egy borzas sirály tollászkodik unottan.

Mindkettő cím nélkül.

Pontosabban: az előző hátoldalának jobb alsó sarkában egészen apró, dőlt betűkkel ez állt, illetve áll még mindig minden kétséget eloszlatandó: *A Megmentő*.

▪▪ Mit jelent, mit nem, nehéz eldönteni, azonban mintha Ružić Sanyi soha nem akart volna szembesülni azzal a ténnyel, hogy az újvidéki hideg napok fő szerzői és kivitelezői közül a háború befejeztével szinte mindenkit átadtak a magyar hatóságok az erre alig váró jugoszlávnak. (Mint ismeretes, még Horthy Miklós

kikérése is megtörtént, ám kiszolgáltatását az angol–amerikai hatóságok megtagadták.) A magyar háborús bűnösök perének befejező tárgyalását negyvenhat október 22-én tartották Újvidéken, ahol minden vádlottat halálra ítélték. A bírák a titoista hadsereg mustárszín egyenruháját viselték, a vádakát bizonyos dr. Gyetvai, fád arcú, mégis erősen izzadó vajdasági közvádoló képviselte, s mindenki előre tudta a színjáték végét, beleértve a vádlottakat, miként azok védőit is.

A tárgyaláson természetesen süttött a magyargyűlölet, a terem és környéke tele volt milicistával meg mindenféle ügynökkel, s a processzust rövid időközönként, mintegy vezényszóra megszaktította a bekiabálás:

– Akasztófára velük!

November 4-én az újvidéki fogház udvarán agyonlőtték Szombathelyi Ferencet, Bajor Ferenc vezérőrnagyot, a katonai közigazgatás vezetőjét, Gaál Lajos csendőralezredest, Bajsay Jánost, Bács-Bodrog megye alispánját, Nagy Miklós újvidéki polgármestert, ahogy valamiért egy Perepatics (Peripatic?) vezetéknevű újvidéki kereskedőt is, mert rosszfélé húzott mérlegének nyelve? Még aznap a város peremén lévő kaszárnya bejáratánál nyilvánosan felakasztották Grassy Józsefet és Zöldi Márton csendőrtisztet. Másnap agyonrugdosták Feketehalmy-Czeydner Ferencet, akit nem köthettek fel, mert gégeoperációja volt féktelen dohányzásának köszönhetően. Pluszban kivégeztek még több magas rangú volt újvidéki közigazgatási tisztségviselőt, rendőrt és csendőrt is. Meghökentő mód Milan Popović szerb képviselőt, aki elsőik között szólalt fel a magyar parlamentben az újvidéki razzia szörnyű, egyben szégyenteljes és gyáva emberirtása ellen.

A fővezérek-főkolomposok elveszejtéséről máig élő, ellenőrizhetetlen történetek keringenek. Ezek szerint Szombathelyi Ferencet Újvidéken régi török módi szerint karóba húzták, Feketehalmy-Czeydner Csurogon, Grassyt és Zöldit pedig Zsablyán – az előzőnél szofisztikáltabban – nyakig a földbe ásva: lánctalpas katonai járművel tiporták halálra.

Úgy két nehéz évvel az újvidéki razzia főbűnöseinek rendezett igazságszolgáltatási aktus előtt a JKP (Jugoszláv Kommunista Párt) Tartományi Bizottsága utasítást adott minden bácskai és bánáti körzeti bizottságának, hogy amint a Vörös Hadsereg a Vajdaság területére lép, azon nyomban a leghatározottabban meg kell kezdeni az ötödik hadoszlop, mindenekelőtt a megszállók ismert szolgálatainak megsemmisítését. A pártszervezeteknek minden lehető segítséget meg kell adniuk az OZNA (Népvédelmi Osztály) szerveinek a bűnösök, különösen azoknak a sváboknak (értsd: németeknek) és magyaroknak a felkutatásában, akik irtottak és bántalmaztak, pusztítottak és fosztogattak (bárkit *vagyonuktól v. életüktől megpusztítottak*, ahogy az az 1848-as szenttamási eseményekkel kapcsolatos régi megfogalmazásban található magyarul!). Minden banditának lakolnia kell aljas tetteért. A hatalom, amely ezt az utasítást – gyakorlatilag parancsot – kiadta, azonos azzal, amely mintegy fél évszázadig sikeresen útját állta, hogy erről, meg az ezt követő retorziós eseményekről nyilvánosan akár egy szó is essék. Ugyanakkor megpróbálta kitörölni az emlékét is a fejekből. A könyv, amelyben ennek története, azaz történetei eleddig legkomplettebben lelhetők fel magyarul: *A megtorlás*

napjai címet viseli, összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, magyarázatokkal ellátta Matuska Márton újvidéki újságíró. Igyekezetében annak, hogy legalább megközelítőleg teljes képet alkossunk, krónikásuk egy ideig erre a műre támaszkodik. Magának a témának persze csupán töredékét érinthetjük.

Maga Matuska is több forrást használ, leszámítva közvetlen alanyait. Így például Zvonimir Golubović és Živan Kumanov munkáját Újvidék háborús, forradalmi éveiről. Abban található, hogy Sovi Sadon külön albizottságot alakítottak a vétkesek felderítésére, s ebből a célból mintegy negyvenezer feljelentőlapot nyomtattak. Tehát feljelentések alapján kívánták megoldani a kérdést, vagyis megfelelő jegyzéket összeállítani ahhoz, hogy a kijelölt bíróság elvégezhesse munkáját. Hogy pontosan hány feljelentés (denunciáció) futott be, nincs róla tudomás, ellenben tény, hogy a működésbe lépő hadbíróóság száznál több halálos ítéletet hozott, főképp magyar vádlottak ügyében. Az ítéleteket – a vajdasági zsidóság pusztulásával foglalkozó, de ebbe a témába is belekóstoló újvidéki Schossberger Pál, szerb nevén Pavle Šosberger szerint – azonnal végrehajtották a mai vámövezet helyén akkor ágbogasodó kerek erdő mélyén. Ők hát azok, akiknek jutott valamiféle bírósági ítélet, ugyanakkor pontosan tisztázatlan, Vajdaságszerte hányan estek áldozatul a bosszúnak úgy, hogy az eseménynek fellelhető, hozzáférhető dokumentuma nem maradt. Csak az emlékezet. Elsősorban azoké, akiket szeretteiktől pusztítottak meg. A történetek többnyire az utcán összefogdosott, vagy otthonukból különösebb indok nélkül elhurcolt, különféle helyeken összeterelt emberekről, főleg magyar férfiakról szólnak (csúfnevükön gömbösökről, azaz *gembešekről* – Gömbös Gyula fasiszta beállítottságú magyar politikus neve után szabadon), akiknek hatalmas része sosem tért haza, s akik a hajdani Délvidék, a mai Vajdaság jelöletlen, főleg bácskai tömegsírjaiban hevernek. Másik részüket az ilyen mestermunkát sajnos jól ismerő folyók ragadták magukkal, nyelték el örökre.

Ha a halak beszélni tudnának, ugye? Ružić Sanyit a horgászbotjai mellől rángatták el ezúttal, igaz, őt eléggé gyorsan el is engedték. Más dolog, hogy a botokat közben valaki begyűjtötte. (Csalóka öröme annak a marék víz alatt fulladozó dögkukacnak, gilisztának és pondrónak Sanyi horgain.)

Úgy látszik, Újvidéken a magyarok lakta peremváros, a Telep volt a legkedvesebb vadászterület, az egyik kivégzésre leggyakrabban használt hely pedig a közeli hajógyárnál lévő Horgász-sziget, a későbbi népszerű üdüülőhely. Főképp a telepi magyarság ezüsthomokos, beljebb árnyas, fás kirándulóhelye, ahová a szocializmus boldog idejében vállalatok sora épített munkásüdülőt, így például a Forum Könyvkiadó (más nem, utóbbi arról is nevezetes, hogy szerény krónikásuk első zsenéjét, valamiféle habagajszy nyúltörténeti regényt rövid habozás után megjelentette). Itt, ahol a valóságos élet ösvényére lépő kis tündérlány, Zoorah szűz vére cseppent egykor, és ahol hajdan olyan népek éltek, akik mára mutatóba se maradtak, itt veszett nyoma nagyon sok telepi meg nem telepi férfinak, akiket jórészt a puszta véletlen kerített hálóba. A maga hitvány szerencséje, ahogy a Piros Frankenstein című híres festmény alkotójának édesapját is.

Mindazonáltal, úgy tűnik, ennek a hálónak akkora lyukai voltak, hogy az aprócska gyermekek zömmel kiférjenek rajta, ugyanakkor a hideg napok raz-

ziázói erre mintha kevésbé ügyeltek volna. De lehet, csak arról van szó, hogy a hideg napok alkalmával elszabadult, hisztérikus utcai lövöldözés tett nagyobb kárt az apróságokban. Ahogy lehet az is, csupán nem ismerjük a megtorlás pontos „eredményét”.

Visszaemlékezésekből körvonalazódik, hogy Újvidéken gyáracsarnokokba, különféle barakkokba vagy akár magánépületekbe terelték az embereket, körülkerített udvarokba a fegyveresek. Innen aztán a rákövetkező éjszakákon kisebb-nagyobb csoportokat elhajtottak valamely erdőszélre, netán a Duna árterületére, ahol megásatták velük sírjukat. Van, ahol ez néhány nap alatt lezajlott, van, ahol hetekig eltartott. Újvidéken fontos gyűjtőhelynek számított a dohánygyár épülete, az ún. Dohánymonopol, a folyamórség területe, meg az egyik futballpálya, az ellenséges emberanyag felszámolásának egyik legserényebb színhelyének pedig – az említett Horgász-sziget mellett – a Hadi-sziget. Voltak, kik a saját lábukon érkeztek a terepre, voltak, akiket teherautókon szállítottak oda, de ez nem számított a végkimenetelre nézve. Rendszerint este kilenc után lendült be a műszak, amikor is százas csoportokat szakítottak ki és hajtottak el látóköron kívülre, majd felhangzott a fegyverropogás. Később jöttek rá a végrehajtók, hogy ha hangosan felbúgatják a kamionok motorjait, az valamelyest elnyomja a fegyverek zaját. Így mégiscsak humánusabb, vélhetően.

A folyóba lökdösött tetemek mellett szép számmal akadtak olyanok, amelyeket a vágóhíd mögött, a Sangájnak nevezett nyomornegyed, a „cigányváros” szélén halmoztak fel, majd égettek el. Ettől nagyon sokáig tűrhetlenné fokozódott bűz uralta a környéket.

Tell Vilmos (a név valódi) újvidéki polgár tizenhárom éves volt, amikor meghallotta, hogy „szedik a magyarokat”. Meg-megtörtént, meséli, hogy valamelyik haver elmaradt közülük, akkor elmentek hozzája megkérdezni, mi van. A kimaradás leggyakoribb okaként szerepelt, hogy apjukat elvitték az éjjel. Barátnőjének, Arának az édesanyját cipelték el, aki rövidesen kiugrott a törvényszék épületének emeleti ablakán. Vilmos kíváncsiságból elsettenkedett megnézni az egykori Kulturbund foci pályát, ahová ezrével terelték a foglyokat, azonban nem engedték közel. Apjának egy túlélő passzai hadifogoly árulta el, hogy Szenttamás és Feketics között van egy kiserdő, velük oda hordatták a kivégzendőket. Szerinte onnan senki nem jött vissza.

Nincs semmi csodálkoznivaló azon, hogy ebben a helyzetben kiemelt célpontul szolgáltak a papok. Mihály atya abban a ferences rendházban szolgálta istent, gyakorolta hitét, amelynek közelében szerény krónikásuk éli majd a maga gyermekkorát. (Mihály atya a vele történeteket, amennyire tudta, feljegyezte, majd adandó alkalommal eljuttatta egyik barátjához az Egyesült Államokba, aki állítólag kinyomtatta a szöveget, hogy némi vívódás után: elégesse.) Mihály atyát több testvérrel együtt hajtották el onnan, mások mellett egy öreg, beteg pappal, Krizosztom atyával, aki megjárta a Don-kanyart (embereket vezetett haza a „kanyarból” sajtó, bütykös lábain, ahogy előtte székyeket kalauzolt erre a vidékre). Mindazokat, akiket ott, a Dusán cár utca környékén összeszedtek, a folyamórség laktanyájába irányították, ahol mindenüket elszedték. Munkaszolgálatosokként onnét jártak dolgozni, míg egy nap – úgy kilenc után – egy nekibőszült tiszt jött

néhány felpaprikázott katonával, akik valamilyen lista alapján sokukat kiválasztottak, közöttük Krizosztomot is, és puszkavéggel szurkálódva kamionokra tuszkolták őket. Valaki szökni próbált, azt lelőtték, s teteme sokáig ott hevert figyelmeztetésül. Később mindenféle hírek szivárogtak be, hogy ide vitték, meg oda vitték őket, Borba, a bányába, temetőbe stb. Krizosztom atya mindenesetre eltűnt örökre. A hetvenes években viszont a kamenicai parkban az árvíz, úgy tűnik, kimosta többük csontjait, közöttük vélhetően Krizosztomét is. Mikor kiderült, honnan származhatnak a maradványok, az egész eseményre sűrű csend telepedett.

A történesekben természetesen Pétervárad is kivette részét. Mondhatni, feledt tespedtségéből. Sok szerencsétlen és többségében vétlen, sorsát kitalálni igyekvő foglyot zártak oda, a vár kazamatáiba meg egyéb erre alkalmas helyiségeibe. Köztük Mihály atyáékat is, akiket kompon szállítottak a túlpartra. Előtte értük is egy tiszt érkezett valahonnan, ezúttal tréfás kedvű, ezt kiáltván nekik tüstént, miután felsorakoztatta őket, és elmesélt nekik valami istenkáromló viccet:

– Utánam, a végtelenbe!

Ahogy mentek át a Dunán, ebbe a végtelenbe, megszólaltak a harangok.

– Értünk szólnak – jegyezte meg halkán az egyik világirodalomban is tájékozott testvér.

Isten eme derék szolgáját Belgrád felé, Indjijánál, egy szalmakazal tövében lőték agyon. Azután, hogy úgy bokán rúgták, amitől lesántult nyomban, ráadásul szuronnal kihalították az oldalát. Utána sorra pofozták a többi tiszteletest is, miközben ilyeneket kérdezgettek:

– Ugye, papok, hány embert küldtetek jég alá?

Ezzel gyötörtek egy Buda nevű reverendást is, miközben hurkot kötöttek lazán a nyakára, ő meg elkezdte sorolni, ki mindenkit mentett meg a vérengzők keze közül. Mihály atya elismeri, hogy miután ebből több állítás igaznak bizonyulhatott, pár nap múlva békén hagyták Buda testvért, persze, elengedni nem engedték. Mindannyiuknak rendíthetetlen lelkesedéssel folytatniuk kellett a munkát, ami abból állt, hogy fel nem robbant bombákat ássanak körül. Itt történt még, hogy az öregek közül olyan harminc nyeszlett embert azzal válogattak ki, hazarendték őket, de ehelyett lelövöldözték valamennyiüket. És akkor eljött a nap, amikor egyszerre csak, se szó, se beszéd: tényleg szélnek eresztették a maradékot. Mindenki mehetett világgá. Mihály atya pedig, miután rendezte dolgait, hovatovább a történekekről valahogy tájékoztatta Rómát, elhagyta Jugoszláviát. (Róma mit válaszolhatott, és hova írt?)

M. M. könyvében olvasható ezen a helyen még, hogy Krizosztom testvéérért, a Dusán cár utcai rendház főnökéért november másodikán szokás imádkozni.

▪ Az elmondottakból nem derül ki pontosan, mi történhetett (akkor-e épp?), mindenesetre az életben maradtak döntő többsége annak a színtalnak mögött lezajló eseménynek köszönheti szabadulását, hogy Tito marsall, aki – sejtések szerint – idáig láthatta célszerűnek a szelepeket nyitva tartani, hirtelen magához kérte Isa Jovanović elvtársat, aki annak idején a Kommunista Párt tartományi

szervezőtitkára volt, továbbá még valakit a vajdasági pártfunkcionáriusok elitjéből, majd derült égből mennykőcsapás, így szólt hozzájuk:

– Fel szeretném hívni figyelmeteket valamire, ami nálatok történik.

– Mire? – kérdezte ártatlanul Jovanović.

– Valamire – igyekezett nyugodt maradni Tito –, ami ellentétben áll a marxizmussal, pártunk politikájával, mindennel. A józan ésszel például.

Csend.

– Hogyan engedhették meg a megtorlást ártatlan emberek ellen, akik még csak nem is menekültek előlünk? Amikor a vétkese már nyilván túl van hetedhét határon.

– Megbocsáss, Öreg – rebegte Jovanović egyik bennfentes becenevén nevezve Titót –, most hallok erről először.

Erre Tito kissé ferdén tartott, válaszra váró fejét előntötte a bíbor, szájszeglete vészjóslón rándult, majd elsópró viharként kifakadt:

– Akkor annál is ostobább a helyzet, mint gondoltam! A tartományi bizottság titkára, aztán fogalma sincs... Majd én felelősségre vonlak benneteket, rakás balfácán. *U vražju mater!*

Azt hitték Jovanovićék, míg behúzott fejjel, rémülten osontak el, hogy akkor itt most be is fellegzett örökre, de végül nem. Vacsorát kaptak, több fogásosat, elsőrangú húst finom vadasmártással, és másnap mehettek rendbe tenni a dolgot. Josip Broz (újabb?) óhaja szerint.

Emica Višal kisnyugdíjas alanyunk, aranyfogú, tárt kebelű lelkes mesefánk, műkedvelőnk és szívesen bogarászó műgyűjtőnk túlkapásoknak nevezi a megtorlást, vak bosszúnak, ennél többet nem hajlandó mondani. De tud a kivégzésekről a Horgász-szigeten, s ami fő, ismeri még kislánykorából Mihály atyát. Faulbaheer Mihály bácsit. Többször is volt alkalma látni őt a Telepen. Később meg a Cara Dušana utcában. Itt ugyanabból a varázsszekrényből, ahová szépen visszarakosgatta Milica Stojadinović Srpkinja húsvéti tojásait, egy megsárgult, angol nyelvű újságcikket húz elő, amelynek jócskán kifakult fotóján zömök, kopasz, kissé kancsal, mosolygó ember látható, pár jókora bádoghordó társaságában. Ő lenne nagy valószínűség szerint a mi Mihály atyánk. Father, azaz reverend Michael, aki az írás szerint az egyik óceánon túli kommunista országból, még hozzá annak kisebbségéből érkezett a kanadai St. John's-ba, ahol maréknyi magyarnak szokott prédikálni valamelyikük házában, rendszerint vasárnap, civilként pedig a tenger kincseit feldolgozó üzemben kétkezi munkás. Így került a bálnaolajat tartalmazó hordók társaságába ez a töretlen lelkű férfiú, polgári nevén Michael Fowlbaker. A *Városunk lakói* sorozatban megjelent kis írás arra emlékeztet, hogy az egykor arrafelé járt első magyar, bizonyos Ishtwan Parmenius of Booda volt, akiről ez a kis gyülekezet Parmeniusnak nevezi magát, majd a cikkíró rátér a jótékonykodás számunkra érdektelen kérdéseire, miután – akárha ő is váratlanul elunta, vagy csak kifutott volna a meghatározott terjedelemből – az írásnak hirtelen vége szakad. Anélkül, hogy visszatérne Mihály atyára, akiről aztán ilyen formában többet nem tudunk meg. Ennyit viszont igen, szinte minden kétséget kizáróan tehát, summarum, hogy: Érdűhelyi Menyhért, illetve sok más emberünk példáját

követve ő is elhajózott az Újvilágba. Kanadában, Újfundlandon kötött ki, ahol sikerült egy kis nyáját összetereznie magának. Részletgazdagabban nem jön elő a kép, pedig oly jó lenne tudni Mihály atya haláláról is valamit.

Ilyen értelemben temetetlen halottként, éjszaka meghalt indiánként, netán jelöletlen sírban hanykolódóként ne kísértsen tovább ebben a mi kis történelmes regényünkben.

Megpróbálom megérdeklődni Emicától, szerinte mégis hányan eshettek áldozatul a „vak bosszúnak” – ezrek? tízezrek? –, amikor a szomszédos félszobában a saját horkanására, majd sorozatos szellentésére feleszmélő, és bizonyára egy ideig hallgatkozó férj gyorsan előhozakodik egy másik újságkivágással. Méghozzá a saját gyűjteményéből. A Daily Telegraph 1942 májusából származó egyik írásával, amely Újvidéken a razzia alkalmával megkínzott és megölt gyermekekről szól. A jugoszláv emigráns kormány memoranduma, mint kiderül, abban az időben százezerre becsülte az áldozatok számát.

Nem akarom idegesíteni a lakás jólelkű úrnőjét azzal, hogy éhesen szaglálódó eget láttam a Titkok Szekrénye alatt. Inkább hallgatok. Bölcsen? Álnokul?

•• A Megtorlás Könyvében olvasható az a történet is, amelyben valaki, egy szlávcs családnevű, amúgy magyar ajkú inas éppen hazafelé igyekezett a telep kerékpárműhelyből, amikor ismeretlen fegyveres igazoltatás céljából megállította. Pontosabban abból a célból, hogy megkérdezze, magyar-e? A fiú rögtön kapcsolt, mondván, hogy szlovák. Szerencséjére zsebében épp ott lapult a keresztlevele, amivel tüstént alá is tudta támasztani állítását, így aztán mehetett tovább. (Holubov, Holupkov, valami ilyesmi volt a neve ennek a talpraesett gyereknek. Nomen est omen, később valódi *holubiar*, híres galambtenyésztő lett belőle ugyanott, az újvidéki Telepen.)

Nos, Balázs Pál zászlós meg valahol a Don-kanyar tájékán vallotta magát szerbnek, amikor orosz katonák kezébe került, szerencséjére azok nem figyeltek fel arra, hogy bezzeg ez az ember eléggé temerínes magyarsággal beszél a szerbet. Történt a dolog 1943 jégvirágos, emberpróbáló telén, amikor a szovjet csapatoknak az urivi hídfőből indított elsőpró támadása nyomán mintegy száz kilométeres áttörés következett be, tátongó lyuk, amivel a sokktól valósággal lebénult magyar vezetés nem tudott mit kezdeni. Jány Gusztáv hadseregpáncsnok visszavonulót fújt széteső hadának, mire az Isonzót is megjárt Svetozar Borojević von Bojna tábornagyra, Isonzó Vitézére is jól emlékező Balázs Pál – ahogy harsányan meséli tudta később – begyűjtötte a maga motorjait „lückvercbe”. Ennél persze sokkal kevésbé lehetett a helyzet vidám, midőn a sűrű hóhullás függőnye mögül a Vörös Hadsereg néhány kalasnyikovos figurája szinte odaugrott, odavetette magát eléje. Ám a távolság utóbb megszépítette e fagyos (forró?) találkozást, utólag komikus elemek beleszővését is lehetővé tette.

Balázs Pál temerini gabonakereskedő élménydús útját a Don-kanyartól a dél-magyarországi Szegedig egy másik könyv dolgozza fel szép reményű krónikásuk tollából, s ha itt-ott bővelkedik is müncheni elemekben ama szerény munkácska, belőle mégis jól kiolvasható – itt-ott csaknem élvezhető megfogalmazásban – az apai nagyapa életreszóló, két folyóhoz fűződő dupla kalandja. Meg

az, hogyan szakadt ketté a család. Mindebből itt annyi a lényeg, hogy Balázs Pál azért horgonyzott le Szeged városában, mert amikor onnan ment volna tovább, elkezdtek szállingózni vele szembe, majd egyre sűrűbben érkezni a délvidéki megtorlásról szóló hírek. Így aztán annyit sikerült tennie, hogy egy temerini emberrel üzent haza. Utána meg aki indult időben, annak nyitva volt a zöldhátár, aki habozott, későn kapcsolt, az előtt meg bezárult. A spéttel rugaszkodó ifj. Balázs Pál egy régen kötött nagy történelmi béke színterén találta magát Szeged helyett: a pozsareváci, azaz požarevaci fegyházban.

Maradt Jugóban. Ennyi.

Ott írhatta tovább a szerelmes verseit, és kaparhatott-kopogtathatott a falon bagó reményében, lévén átkozott láncdohányos. Közben olyanokat érzett, hogy menten belehal, ha azon nyomban nem slukkolhat egyet. Egy jó törökösét. (Teljesen emberi.)